

Brøndum Kirke

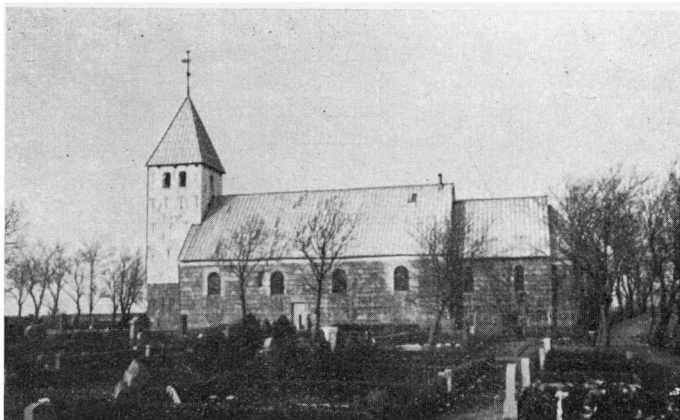
Af Svend Hansen

Brøndum Kirke er i stor Omkreds den største af alle Landsbykirker. Kirken ligger højt og kan ses paa stor Afstand. Dens Spir var tidligere Sømærke ved Indsejlingen til Hjerting Bugt, hvorfor Taarnet og Spiret ikke maatte gøres lavere, end de var. I min Drengetid fik jeg fortalt, at man i klart Vejr kunde se Kirken uden Kikkert fra Ribe Domkirkes Taarn. Om dette er rigtigt, tør jeg dog ikke garantere.

Om Kirken eller Koret er ældst, er de to kendte Kirkearkæologer Dr. Jacob Helms og Arkitekt F. Uldall ikke enige. Helms mener, at der er stor Sandsynlighed for, at det nuværende Kor har afløst et tidligere og derfor er yngre end Skibet, hvorimod Uldall hævder, at Koret, som det nu staar, er det oprindelige Kor og ældre end Skibet. Her skal ikke fremføres hele Diskussionen mellem dem, men blot nævnes et Par af Hovedpunkterne i deres Opfattelser.

Helms mener, at den lille Korportal paa Korets Nordside anbragt saa tæt ind til Sakristiet og i umiddelbar Nærhed af det blændede Vindue ovenover tyder paa, at Portalen er en Rest fra det oprindelige Kor. Han mener, at Skibet næppe er bygget tidligere end i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, hvorimod det indre af Koret tyder paa, at dette er bygget omkring

Midten af Aarhundredet. Helms antager nu, at man paa dette Tidspunkt har ønsket at faa Korets Indre hvælvet og dets Vægge udstyrede med arkitektoniske Prydelser. Den Bygmester, man fik, forstod sig godt

Brøndum Kirke.

paa at bygge med Mursten, men mindre godt paa at arbejde med hugne Sten, hvilket giver sig Udslag i, at Kvaderstensmurværket i Koret staar kendeligt tilbage for det tilsvarende i Skibet. Helms mener, at Bygmesteren sandsynligvis er den samme som ham, der har bygget Klosterkirken i Løgum; thi der findes en Del Ligheder mellem disse to Kirkers Kor.

Uldall hævder paa sin Side, at det store Skib ogsaa oprindelig maa have fordret et meget anseligt Kor, da der i modsat Fald var kommet et Misforhold til Stede i Bygningen. Han mener ogsaa, at den lille Portal i Koret, der ved sin ydre Form og sin ejendommelige Overligger er enestaaende i Jylland, tyder paa en sen Tid. Hans Opfattelse er derfor den, at baade Skib, Kor

og Korrunding er opført omkring Midten af det 13. Aarhundrede.

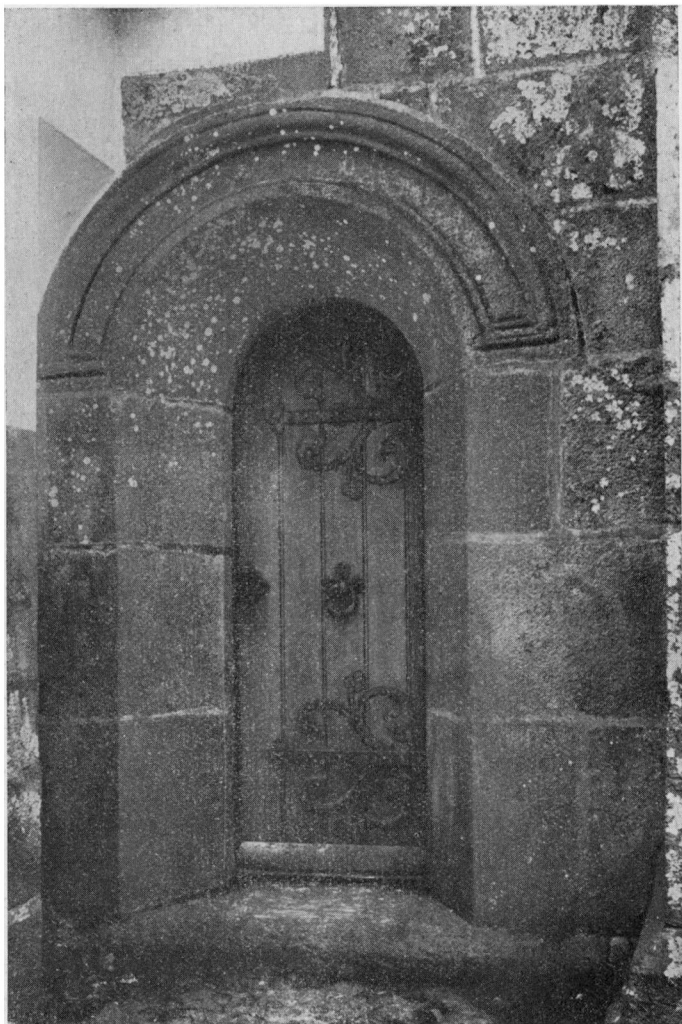
Hvorom alting er, saa kan dette Spørgsmaal vel ikke afgøres med Nøjagtighed undtagen ved en grundigere Undersøgelse af Murværket eller maaske bedre ved Udgravninger i Grunden.

Da der til Opførelsen af Kirken er anvendt baade Granit og Tuf, har Helms omtalt den ret udførligt i sit Værk: »De danske Tufstenskirker«.

I det Ydre er den en fuldstændig Granitkirke. Tufsten er særlig anvendt i Koret og det paa en Maade, der er baade ualmindelig og mærkelig. Tuffen er nemlig blevet brugt i det Indre og det ikke blot til Vægbeklædning, men tillige til Formsten i Dekorationen. En saadan Anvendelse af rhinsk Tuf er ellers ikke kendt i nogen jydsk Kirke uden for Ribe Domkirke.

Kirken er oprindelig bygget i romansk Stil, men med enkelte Partier i Overgangsstil. Den bestaar af Langhus, Kor og Korrunding og er udvendig bygget af Granitkvadre. Af senere Tilbygninger findes Taarnet mod Vest og paa Nordsiden Sakristiet og Vaabenhuset. Taarnets nederste Del bestaar i temmelig stor Højde af Granitkvadre og derover af røde Munkesten. Sakristiet er bygget som Taarnet. Vaabenhuset er bygget af store, røde Munkesten, men uden særlig Stil.

Soklen frembyder ualmindelige Forhold. Skibet har en Dobbeltsokke, hvis øverste Skifte mod al Sædvane har Skraakant, det nederste Skifte er profileret; det omvendte plejer at være Tilfældet. Koret har enkelt Sokkel med Skraakant. Den ualmindelige store og smukke Korrunding har Dobbeltsokke. Den nederste Del af Soklen bestaar af et Skifte med Skraakant; den øverste Del bestaar af fire Skifter med Skraakant paa øverste Skifte. Taarnets Vestside har et Skifte profile-

Den gamle Dør i Koret, Indgang for Gejstligheden, set udefra.

ret Sokkel; paa Sydsiden er der Sokkel med Skraakant. Sakristiets nordlige Gavl har Sokkel med Skraakant.

Kirkens Mure er meget høje, og Langhusets og Koret har Granitgesims med Skraakant.

Arkitekt Uldall opgiver efter en Opmaaling i 1885 Kirkens indvendige Maal saaledes: Langhuset 31 Alen langt og 11 Alen 22 Tommer bredt; Koret 10 Alen 10 Tommer langt og 9 Alen 11 Tommer bredt; Korrundingen 4 Alen 12 Tommer langt og 8 Alen 20 Tommer bredt.

Paa Korets Nordside findes som omtalt en oprindelig lille Dør, der har tjent til Indgang for Gejstlighed. Den er meget sjælden. Dens østlige Side er til Dels skjult af Sakristiets Vestmur. Den blev senere tilmuret, men i 1887 under Arkitekt Estrups Ledelse paa ny aabnet og restaureret. Dens Sider er omgivet af glat tilhuggede Smigsten, der ligner Vinduessten. Smiggen fortsætter op paa den rundbuede Overligger, hvis Overflade prydes af en Profil.

Skibets oprindelige Døre, der er tilmurede, ligger paaafdende nær Skibets Midterlinie: 16 Skridt fra Østenden og 14 Skridt fra Vestenden. Der er sikkert sket en Forlængelse af Kirken paa et senere Tidspunkt. Den nu i Brug værende nordlige Indgang, der er nærmere ved Vestenden, maa altsaa være flyttet for at komme i det rette Forhold til det forlængede Kirkeskib. Den sydlige Dør har Overligger (Tympanum). Maa ske hidrører den senere omtalte Tympanum i Taarnets Vestmur fra den oprindelige nordlige Indgang. Muligvis har man ogsaa givet den store Kirke en Indgang i Skibets Vestfacade, saa Overliggeren stammer herfra.

Skibet har oprindelig haft fire rundbuede Vinduer baade mod Syd og mod Nord, to paa hver Side af Portalerne. Vinduerne ses endnu alle. De er tilmurede paa Nordsiden, og ligeledes har det andet Vindue fra

Vest paa Sydsiden været tilmuret. Det er dog i Nutiden atter aabnet, hvorved det har mistet sin østlige Del. De andre oprindelige Vinduer paa Sydsiden har alle Overligger, der er tagformet afsluttet. De har særlige Solbænksten og var smykkede med Rundstave. De har altsaa oprindelig været smukkere, end de er nu. Ogsaa Vinduerne paa Nordsiden har Overligger.

Koret har oprindelig paa hver Side haft to Vinduer, der er større end Skibets. De er slanke og smukke i deres Forhold; udadtil er de rundbuede og indadtil spidsbuede. Paa Nordsiden er de tilmurede.

I Apsis var der oprindelig tre rundbuede Vinduer. De to mod Øst og Nordøst er bevarede, men tilmurede i Flugt med Facaden. Det tredie mod Sydøst er senere udvidet, og der blev indsat et rundbuet Jernvindue.

Korets og Korrundingens oprindelige Vinduer er ikke prydede med Rundstave. Kun de to Vinduer mod Syd i Koret var tidligere blyindfattede; men ved Restaurationen af Kirken i 1927 erstattedes alle Jernvinduerne med blyindfattede Vinduer. De røde Mursten, der var blevet anvendt som Udfyldning ved Jernvinduerne blev samtidig fjernet og Granit indsat i Stedet.

Taarnet har fladbuede Lydhuller og Pyramidetag. Paa Taget er der et Spir. Paa Taarnets Vestside findes som tidligere omtalt en Tympanum af Granit, der sikkert er indmuret samtidig med Taarnets Opførelse. Den er prydet med et Par Løvefigurer, der omgives af to Rundstave, Løvefigurerne er ikke særlig kunstfærdigt tilhuggede. Mod Nord er der en rundbuet Dør i et spidsbuet Felt af Mursten. I Nordmuren er indmuret en Vinduesdæksten, der muligvis stammer fra et af de oprindelige Vinduer i Koret. Den er tagformet afsluttet og ualmindelig rigt smykket med tre Rundstave og

Bladornamenter, af hvilke den smukke Palmet øverst i høj Grad minder om antikke Forbilleder. Ved senere Reparationer af Taarnet er benyttet smaa Mursten, særlig mod Syd og Vest. Paa Vestsiden staar Aarstallet 1776, paa Sydsiden 1871.

Tympanum med to Løver paa Taarnets Vestside.

Paa Klokken stod oprindelig: Hr. Hans Warthoe. Hr. Thomas Ganer. me fecit Joh. Nic. Riber in Hamburg Anno 1798.

Den nuværende Indskrift lyder: Omstøbt af Gamst og Lunds Efterfølgere i København 1865.

Sakristiets Gavl er forsynet med tre spidsbuede Blindinger samt nogle Tandskifter. Der er i Nutiden indsat fladbuede, støbte Jernvinduer, der dog i 1927 blev afløst af blyindfattede Vinduer. Denne Tilbygning, der har en spids Hvælving, har Indgang fra Koret gennem en fladbuget Dør.

Skibets fire Hvælvinger er i Spidsbuestil. Skjoldbuerne er spidsbuede, medens Gjordbuerne er rundbuede. Hver Hvælving har fire Ribber med Profil. Korbuen er den oprindelige højspændte Rundbue, der bæres af Piller, der hviler paa tilhuggede Granitgesimser med Profil i Underkanten. Sokkel ses ikke. Ved Buen be-

mærkes den Sjældenhed, at den er lidt over Halvcirkel (maurisk). Bue og Piller er af Mursten og kalkede. Gesimserne er ikke kalkede.

Det synes, som om Bygmesteren for Korets Hvælvinger i visse Maader kan have taget Motiver fra Ribe Domkirke; thi hele Anlægget i Kor og Korrunding er langt mere storslaet, end det plejer at være Tilfældet i Landbykirker. I Koret findes to spidsbuede Hvælvinger, hvis Piller til Dels dannes af Rundstave. Ribberne er formede som Trefjerdedels-Rundstave. Alle disse Rundstave er af Tuf. Slutstenene i Korets Hvælvinger er svære og nedhængende og af Granit.

Korrundingen dækkes af en Halvkuppelhvælving. Muren i Apsis er prydet med en dobbelt Række Buer. Det nederste Afsnit bestaar af 11 rundbuede Nicher. Her er baade Vægbeklædningen og de svære halvøjlelignende Sten af Tegl. Det øverste Afsnit bestaar af en spidsbuet Arkaderække med 7 Nicher, der indfattes af fremstaaende Rundstave med Ringkapitæler. Her er baade Bunden i Nicherne saavel som Rundstavene af Tuf. Det er i tre af disse spidsbuede Nicher, de tre oprindelige Vinduer i Apsis har siddet.

Opdagelsen af denne Anvendelse af Tuf gjordes af Arkitekt Ahlmann i Sommeren 1889, da der blev indsat nye Vinduer i Korfirkantens Sydside. Af de to Vinduer fra gammel Tid var der intet mere tilbage af det østlige, som allerede tidligere var blevet udvidet. Derimod var det vestlige for største Delen uforandret. Alle Vinduerne i Koret har tidligere været prydet med Rundstave i Hjørnerne, hvor Vinduessmigen støder sammen med Murfladen. I det nævnte vestlige Vindue fandt man imidlertid under det tykke Lag Puds kun Rester tilbage af disse Stave; men det viste sig, at ikke blot havde disse Rundstave været af Tuf, men at også

saa hele Vinduets indefter vendende Smig havde været beklædt dermed. Allerede nogle Aar i Forvejen havde Arkitekt Uldall opdaget, at der var anvendt Tuf i de indvendige Bueslag over de to vestligste oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside. Ellers er der i Kirskens Indre anvendt røde Munkesten, naar undtages, at den lille Kordør indadtil har sine Sider dannet af glathuggede Granitkvadre og foroven sluttet af en af langfirkantet Sten ligeledes af Granit.

Kirken er overalt tækket med Blytavler.

KALKMALERIERNE.

Præsten Hr. Thomas Huulegaard skriver i 1777: »Straks efter Reformationen blev i denne Kirke holdt Landemode i et ved Kirken værende Sacristie. Desaar sag ser man endnu de ældste Biskopper i Ribe Stift nemlig: Tausen, Jersin, Borchardus, Monrad malede paa Væggen i Choret udi legemlig Størrelse. Nogle af Biskopperne var (førend jeg blev Præst ved Kirken) formedelst de da værende Kirkeejeres Skødesløshed, overstrøgne med Kalk, at man ikke kan se deres Navne, ligesom og det ovenmeldte Sacristie er af de 2 Brødre, der nu ejer Kirken, vanhelliget og gjort til et Materialskammer, da Skriftestolen har i Mands Minde tilforn staaet der.«

Det ovennævnte Sacristie, der fandtes i den vestlige Ende af Skibet, hvor nu Orglet er anbragt, omtales endnu i 1843 af Nebelong som værende brugt til Materialskur. Han forelsaar, at det fjernes, saa Kirken kan faa sin oprindelige Længde, og dette er let gjort, skriver han, da der kun er et simpelt Skillerum med nogle »forskrækkelige Forziiringer«.

Landemodet holdtes rimeligvis i Kirken til 1655, da

der kom kongelig Befaling til at holde to Provstemoder om Aaret, et i Ribe og et i Varde. Der siges rigtignok i det kgl. Brev, at Landemodet hidtil var afholdt i Ribe; men enten maa dette være en Fejl, eller ogsaa havde det kun nogle faa Aar været holdt der. Grunden til, at man mener at kunne slutte saaledes, er den, at Billeder af samtlige Biskopper i Ribe fra Reformationen og til da har været malet paa Væggene i Kirken, og den sidste af de afmalede Biskopper forestillede Erik Monrad, der døde 1650. Billederne blev som sagt malede paa Væggene, nogle i Korets øvre Nicher, andre paa Muren mellem Kor og Skib. De omtales i Hofmans Fundationer Tom III (1759): Kirken er smuk ziiret med eendeel af Riber Bispers Portraiter. Pontoppidans Danske Atlas 1769 omtaler dem som til Dels bevarede.

Af en Optegnelse fra ca. 1760 ses, i hvilken Tilstand de da var. I Koret var der Billeder af Hans Vandal, den første lutheranske Biskop, derpaa en uden Navn, vistnok Hans Tavsén, dernæst Povl Madsen med Aars-tallet 1561, saa en uden Navn, sagtens Hans Lavesen, derefter Peder Hegelund, Jens Dinesen Jersin, Erik Monrad, Johan Borkardsen og Iver Hemmet. Alle disse var Biskopper i Ribe. Endvidere var der et Billede over Degnestolen, der var overkalket. Uden for Koret var flere Billeder overkalkede, af hvilke et over Præstens Stol skulde forestille en Præst, rimeligvis Kristen Høst, der var Præst i Lunde og Ovtrup i Vester Herred. Efterhaanden som Billederne blev forfaldne, overkalkedes de, og til sidst blev dette Tilfældet med dem alle paa Kirkeejerne Niels og Søren Uglvigs Foranstaltning, som for at undgaa en lille Bekostning berøvede Kirken disse interessante Malerier. Kirken i privat Eje var ikke af det gode.

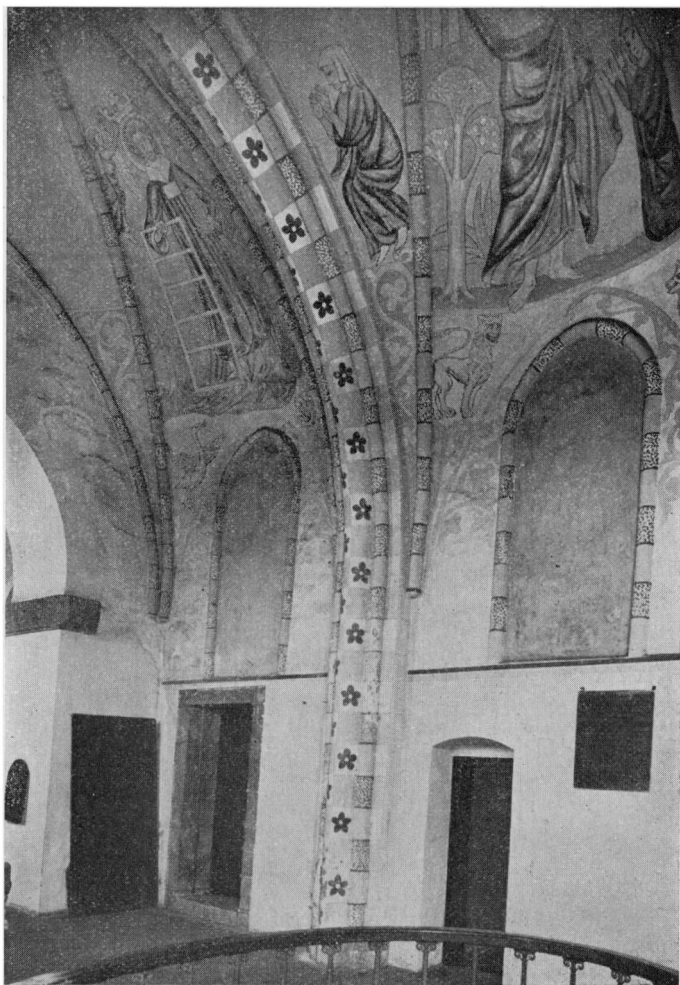
Ved det 19. Aarhundredes Begyndelse skal man endnu have kunnet se Spor af Malerierne.

Arkitekt N. S. Nebelong foretog i 1843 en Undersøgelse af, om Kalkmalerierne skulde kunne lade sig fremdrage. Han skriver, at Muren var meget fugtig. Den var overkalket, og Hvidtningen var dygtig indgnedet i Malerierne. Han tror ikke, der kan blive Malerier af dem mere. Han beklager sig bittert over den Behandling, der bliver Kirkerne til Del paa Grund af, at Tilsynet er overladt til Præsterne og Bønderne.

Professor Magnus-Petersen mente dog i 1890 ikke, at Malerierne af Biskopperne kan have haft stor kunstnerisk Værdi. Ved Undersøgelsen dette Aar fandtes intet Spor af Malerierne; kun Nichernes Rundstave viste vekselvis røde og grønne Tværbaand med hvide Prikker.

En Dag i Sommeren 1865 viste en Del af Kirkens gamle, overkalkede Malerier paa Hvælvingerne, især i Koret, sig paa en meget uventet og højst overraskende Maade. Man var i Vaabehuset beskæftiget med at støbe Blytavler til Taget og benyttede Tørv, der var svovlholdige. Da nu en Del af Røgen fra Vaabehuset trak ind i Kirken, opblødtes derved Hvælvingernes Kalklag, saa det blev gennemsigtigt, og der viste sig da baade paa Hvælvingerne og paa Korbuerne ikke blot Slyngninger, Blomster og Stjerner, men ogsaa Engle, Mennesker og Dyr. Lærer Yderick fra Brøndum aftegnede og beskrev Malerierne, og derefter blev de desværre atter overkalkede. Pastor C. C. Müller spenderede i Sommeren 1866 et halvt Læs svovlede »Klyne«, ved hvis Hjælp der tilvebragtes en ny »Forestilling«. Professor P. G. Thorsen og Dr. O. Nielsen var Tilskuere. Hverken i 1865 eller i 1866 kom Biskopperne til Syne.

I Sommeren 1890 lod Direktionen for Mindesmær-

Koret mod Nord. — Dør til Sakristi og Dør for Gejstligheden.
 Blandt Malerierne ses Laurentius med Risten og til højre en
 knælende Kvinde foran Kristus.

kernes Bevarelse Professor Magnus-Petersen foretage en Undersøgelse af Korets Hvælvinger med Hensyn til de derværende Kalkmalerier. Grunden til, at der ikke blev foretaget nogen Undersøgelse af Hvælvingerne i Skibet, var den, at de derværende Malerier som en Følge af Overkalkningen viste sig meget vanskelige at faa frem. Undersøgelsen rettedes derfor næsten udelukkende mod Hvælvingerne i Koret. Det viste sig, at der paa adskillige af Korbuerne fandtes smukke Ornamente i Rødt og Blaåt. I de 8 Kapper, i Korets to aflange Hvælvingfag var de gamle Malerier næsten helt gaaet til Grunde i de 5, medens de derimod i de 3 andre var ret godt bevarede. Disse Kapper var de 2 mod Nord og den mod Øst i det vestlige Fag. I sidstnævnte ses Skt. Laurentius liggende nøgen paa Risten, medens Kejseren sidder ved den ene Side med Krone og Scepter og ser til. Med Ildragere og Pustere gør Bødlerne deres bedste for rigtig at faa Ilden til at flamme; men midt over staar en Engel med udbredte Vinger og Arme for at skærme Helgenen og tage mod hans Sjæl. Kejseren er Kejser Valerian, der startede en Forfølgelse i Aaret 258. I den dertil mod Nord stødende Hvælvingsskappe ses den samme Helgen staaende. Hans Skikkelse er malet $3\frac{1}{2}$ Alen høj, og han er afbildet i et folderigt Gevant. I den ene Haand holder han Risten, i den anden Haand har han en Stav og under Armen Evangeliebogen. Foroven sidder to Engle, der lader en Krone sænke sig ned over hans Hoved, der er omgivet af en Glorie. I Hvælvingssidserne er der paa den ene Side en langhalset Fugl og paa den anden et sky, sammenkrøbet Dyr; derunder smukke, slyngede romanske Ornamente. I Hvælvingstoppene er lignende Slyngninger i Form af en Roset.

I den østlige Hvælvings nordre Kappe ses Kristus staaende med Sejrsfanen i venstre Haand, den højre er løftet velsignende over en knælende Kvinde med Glorie om Hovedet. I Hvælvingspidserne er til venstre en Løve og til højre et spidssnudet Dyr omgivet af smukke Ornamenten i sildig romansk Stil. I den tilstødende Kappe var kun enkelte Rester af et større Maleri, hvoraf en knælende, kvindelig Figur var nogenlunde tydelig. Den i mange Led delte Gjordbue imellem de to Hvælvinger er dekoreret med vekslende Tværbaand og Rosetter i flere Farver.

Malerierne er udført med en vis Smag; Draperierne er især godt formede. Tiden for Udførelsen maa antages at være ved Midten af det 14. Aarh. Af Malerierne fremgaar det, at Skt. Laurentius har været Kirkens Helgen. De ovennævnte Malerier restaureredes af Magnus-Petersen i 1891.

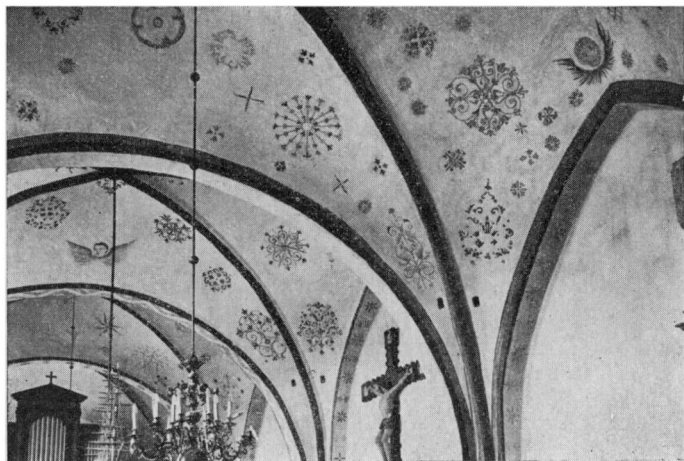
Undersøgelsen i Apsis gav ikke gode Resultater. I Apsiskuplen fremdroges forstyrrede Rester af et Maleri, som maa have forestillet Kristus paa Himmelfronen med Jordkloden i Haanden, omgivet af Evangelistemblemer og ved Siden spredte Rester af menneskelige Figurer. En nyere Maling, som havde efterladt et Virvar af Streger, gjorde det vanskeligt at opfatte det ældre Maleri, men efter det, der kunde tydes, synes det at være malet ved det 15. Aarhundredes Slutning. Dette Maleri kunde ikke restaureres.

Nogle Aar efter Restaurationen i 1891 indberettede Herredsprovsten, at Malerierne havde taget Skade, og han gav Magnus-Petersen Skylden derfor. Konservator Eigil Rothe fra Nationalmuseet foretog da en Undersøgelse og afgav Indberetning herom i 1904. Han udtalte, at der ikke var Grund til berettigede Indvendinger mod den tekniske Udførelse af Malerarbejdet

ved Maleriernes Restauration. Ikke Restauratoren, men den daarlige Vedligeholdelse af Kirken var Skyld i Maleriernes Tilstand. Han giver Oplysninger om Murenes Tilstand i Kor og Apsis. Paa Sydsiden var hele Væggen, Støttepillen mellem de to Hvælvingfag og de nederste Partier af Kapperne grænseløst ødelagt af Fugtighed. Det dybere Pudslag var mange Steder begyndt at løsne sig — det var skudt ud — og Overfladen var mørkegraa af Svamppletter. Pudsen var meget daarlig; den bestod næsten kun af rødgult Sand og var drivende vaad. En yngre Pudsning, der var foretaget, var meget daarligt Arbejde. Inderst fandtes sunde Rester af den gamle Pudsning, der bestod af fed Mørtel med Tilslag af hvidt Sand. Fugtigheden berørte Malerierne. Apsishvælvingen var revnet paa tre forskellige Steder. Pudsen var mør af Fugtighed i alle de smaa Blindinger, og det samme gjaldt store Partier af Nordvæggen. Den daarlige Pudsning var Skyld i Maleriernes Tilstand. Han anfører en Udskrift af Kirkesynsprotokollen, hvoraf det fremgaar, at i Tiden fra 1890 til 1903 har Blytaget Aar efter Aar været utæt, og Hvælvingerne har stadig været udsat til Rensning ovenpaa; men der var intet sket. 1901 og 1902 meddeles det, at Kalkmalerierne begynder at ødelægges af Fugtighed. Saa begaar man den Fejl at cementere oven paa de af Fugtighed gennemsviede Hvælvingsskaller og lukker derved for enhver Udluftning og Udtørring af den porøse Murstensskal, og Fugtigheden maa derefter nødvendigvis slaa ud inde i Kirken, hvor der er daarlig Ventilation. Rothe slutter med at udtale, at hvis det hele skal sættes i god Stand, vil det blive meget dyrt. Dette skete dog heller ikke; man nøjedes med mindre Reparationer, og først i 1927 gennemgik Kirken en virkelig Hoved-

reparation, der var blevet muliggjort ved en storstilet Gave fra Fabrikant A. Lykke Thomsen, Esbjerg, der var født og opvokset i Brøndum.

Ved denne store Reparation lededes Malerarbejdet af Kunstmaler Ole Søndergaard, der istandsatte de allerede afdækkede Kalkmalerier og foretog desuden en Undersøgelse af Hvælvingerne i Skibet og afdækkede Malerierne her.

Kalkmalerier paa Skibets Hvælvinger, set fra Øst.

I første Hvælving var allerede tidligere den nordre Kappe delvis afdækket. Der fremdroges i denne Hvælving en Del Rosetter og Stjerner og to vingede Englehoveder. Ornamenterne har Renaissancens Former med Ting af sængotisk Præg. En Del Ting maatte rekonstrueres ved at anvende Variationer af den velbevarede Ornamentik.

I anden Hvælving var store Dele af Udsmykningen pænt bevaret, saa man nogle Steder kunde nøjes med

Istandsættelse; andre Steder var Rekonstruktion nødvendig. Blandt andet fremdroges et vinget Englehoved og en Kvindefigur med et løftet Sværd i venstre Haand og en Vægt i højre. Ansigtets Detailler manglede. Udførelsen af Malerierne i denne Hvælving var sikrere og mere elegant end i første Hvælving.

I tredje Hvælving var Udsmykningen gennemgaaende yderst slet bevaret. Der fandtes enkelte pænt bevarede Rester, bl. a. en vinget Kvindefigur med en Stav i Haanden og ved Siden af hende Forkroppen af en Dyreskikkelse. Desuden fandtes forskellige Ornamentter og et vinget Englehoved. Udførelsen og Anbringelsen af Ornamentterne er præget af mindre Orden end i de forrige Hvælvinger. Denne Hvælving's Ornamentter er stærkt rekonstrueret.

I fjerde Hvælving fandtes kun en rød Streg paa Ribbernes Underkant. I Hvælvingens Top findes en muret, cylinderformet Aabning 41 cm dyb og 43 cm i indvendig Diameter. De røde Streger fortsætter rundt om Cylinderens Underkant. Muligvis betyder denne Aabning, at Klokken en Gang har hængt her, og at Kirken altsaa er blevet forlænget; men der findes ingen tydelige Mærker af Klokkereb eller lignende.

Om de fire Hvælvinger gælder det, at der var Ornamentter saavel paa selve Kapperne som paa Ribberne og Gjordbuerne.

Ogsaa i Kor og Apsis gjorde Søndergaard grundige Undersøgelser for om muligt at finde Spor af Bispebillederne. Han undersøgte Nichefelterne, Væggene, selve Korbuen og begge Sider af den. Kun i yderste nordre Nichefelt i Apsis fremkom et enkelt Farvespor, som maatte antages at stamme fra et Figurbillede. Desuden fandtes et Par andre Steder nogle Farvespor.

Paa Apsisgjordbuen fremkom et Parti af et ret vel-

bevaret senromansk Kalkmaleri. det bestaar af omtrent cirkelrunde Felter, hvori der er malet Englehoveder, skiftende med Ornamentpartier. Af Hensyn til Helhedsvirkningen er de manglende Partier af Buens Udsmykning tilføjede, for Figurfelternes Vedkommende dog kun Rammerne. Disse Malerier menes at være lige saa gamle som Kirken.

I Apsishvælvings Halvkuppel malede Søndergaard fire basunblæsende Engle af egen Komposition. De falder godt sammen med de øvrige Malerier. Paa Orglets Pulpitur malede Søndergaard de 11 Apostle og 8 Billeder af vigtige Begivenheder i Jesu Liv. Det gamle Krucifiks fra ca. 1475 fik nye Farver, og i Korsendefelterne maledes Englehoveder. Samtidig sattes nye Topstykker paa Forsiderne af Stolestaderne, saa de blev ført tilbage til deres oprindelige Skikkelse.

ALCERTAVLE OG PRÆDIKESTOL.

Altertavlen stammer fra ca. 1600 og er uden Tvivl skænket til Kirken af Hr. Jon Mattsön, der var Sognepræst og Provst. Han døde ca. 1658.

I 1891 gav Magnus-Petersen en Indberetning om Tavlen, som han kalder et mærkeligt Arbejde fra Renæssancetidens Slutning, usædvanlig smukt og omhyggeligt udskaaret, men overstrøgen med forskellige Kulører og Oliefarver, der virker meget skæmmende. Under disse grimme Farver sporede de oprindelige Farver i Guld, Sølv og Lazur. En Del af Træet, særlig i Yderkanterne var stærkt angrebet af Orm og trængte til Fornyelse; men dette var let gjort. Han anbefalede Restaurering og anslog denne til at ville koste ca. 900 Kr. Dette skete imidlertid ikke.

I 1904 indsendte Menighedsraadet Ansøgning om at faa Tavlen restaureret af Sagkyndige paa Statens

Prædikestol og Kor.

Bekostning. I 1905 foretog Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet sammen med Kunstmaler E. Bayer en Undersøgelse af Altertavlen og afgav Indberetning

herom. Her anføres en Del af Chr. Axel Jensens Beskrivelse af Tavlen.

Det murede Alterbords forreste Parti er dækket af et Fyrretræspanel, der paa Forsiden er smykket med joniske Pilastre og baandslyngornamenterede Bueslag omkring de tre Fyldingsfelter. Selve Tavlen er meget høj og anselig: 7 Alen 4 Tommer høj, 6 Alen 5 Tommer bredest. Den er udskaaret af Egetræ i yngre Renaissancestil; men Barokken gør sig ogsaa gældende i de mange Lister, Konsoller og Gesimser og i de svungne, maveføre Hermer. I Ornamentikken findes næsten ingen barokke Elementer, men er præget af Smagen fra det 17. Aarhundredes første Aartier. I Enkeltheder er Arbejdet ikke særlig fint; men som Helhed gør Tavlen en ypperlig dekorativ Virkning.

Tavlens Fodstykke, der hviler paa en stor Fodliste, optages af et glat Felt. Herover er der en buet Gesims med Udsmykning og støttet af Dobbeltkonsoller med Løvemasker og Englehoveder. Ved Fodstykkets Sider findes Relieffer af Moses og en Profet, muligvis Jeremias.

Det bredere Hovedstykkets Midtfelt indrammes af to Hermer, Visdommen og Styrken, med Symboler. Midtfeltet flankeres af to fristaaende Søjler, hvorimellem Sidefelterne er anbragte. De tre Hermer i Sidefelterne forestiller Retfærdighed, Kærlighed og Maadehold, den fjerdes Emblem er afbrudt. Søjlerne er dekoreret med forskellig Ornamentik. Ved Hovedstykkets Sider findes Relieffer af Matthæus og Johannes. Søjlerne støtter en stærkt leddet Gesims med mange Ornamentter og kerubhovedsmykkede Hængeplader.

Over Hovedstykket staar Topstykket, der er delt i to Etager. Den nederste Afdeling hviler paa et fremspringende Fodstykke, og ved Siderne er der to Søjler,

der bærer en Gesims. Ovenpaa denne staar Topstykkets øverste Etage, hvori der er udskaaret en Relief-fremstilling af Gud Fader. Det nedre Topstykkets Vinduer er store og anselige. Herunder findes Statuetter af Markus og Lukas.

De nuværende Farver skader Tavlens Virkning i høj Grad. Der er brugt graa, hvid og sort Overmaling foruden noget Broncering. Maleren har ønsket, at Tavlen skulde se ud, som om den var af Sten, og for yderligere at opnaa denne Effekt er Fodstykkets Farver blandede med Sand. I Hovedfeltet er nu malet Nadverordene med gule Bogstaver paa sort Bund; men herunder skimtes Rester af et ældre Maleri. I Sidefelterne findes Malerier af Fremstillingen i Templet og Himmelfarten. De er signerede: Toft 1841. I Topstykket findes et Maleri af Moses med Lovens Tavler; det er overmalet af samme Haand som de andre Billeder, men er øjensynlig ældre, snarest stammende fra det 18. Aarh. Snitværket har sikkert oprindelig straalet i Guld og pragtfulde Farver; men heraf er kun yderst ringe Spor bevarede, mest kun Kridtunderlag. Det er tvivlsomt, om de gamle Farver lader sig rekonstruere.

Altertavlen blev ikke restaureret af Staten; men nogle Aar efter indsamledes i Sognet 1100 Kr. til Restaurering af Altertavlen og Prædikestolen. I Forsommeren 1916 foretoges denne Restaurering af Kunstmaler Jørgen Hansen, Esbjerg. Han fjernede den uheldige Overmaling og malede Altertavlen med de ved denne Bortfjernelse atter kendelige oprindelige Farver, alle meget stærke og med rig Anvendelse af forskellig Forgyldning. Efter Fjernelsen af Malingen fra Hovedfeltet fandtes tydelige Spor af et Billede af Nadverens Indstiftelse. Figurernes Grupperinger var meget tydelig saavel som ogsaa Rummets Arkitektur. Men Figurernes An-

sigter var alle ødelagte, ligefrem skrabe de ud. Det gamle Billede genopfriskedes med Bibeholdelse af saa meget som muligt af det oprindelige; men der maatte males nye Ansigter paa alle Figurer.

Samtidig restaureredes ogsaa Malingen paa Prædikestolen og dennes Himmel. Prædikestolen er udskaaet i Eg og er fra omtrent samme Tid som Altertavlen, maaske lidt senere. Det ældste af den er ret smukt udskaaet; men som Helhed staar den tilbage for Altertavlen.

Efter Restaurering af Altertavlen og Prædikestolen afgav Chr. Axel Jensen i December 1916 en Indberetning om Arbejdet. Han giver en meget udførlig, men sønderlemmende Kritik af Restaureringen. Tavlens Virkning er efter hans Mening kunstnerisk set blevet meget daarligere end før. Maleren har slet ingen Sans haft for Farver og deres Sammensætning, skriver han. Det hele er blevet et Virvar af Farveklatter, der giver en uharmonisk Virkning. Den samme haarde Kritik faar Arbejdet paa Prædikestolen; men han priser, at Billederne af de fire Evangelister heldigvis ikke er rørt. Disse Billeder stammer fra ca. 1800. Han mener ikke, at Arbejdet faar Lov at staa længe i denne Tilstand.

Menighedsraadet modtog nu fra Nationalmuseet en Skrivelse, hvori Museet udtalte som sin Mening, at Restaureringen havde forringet Altertavlens og Prædikestolens antikvariske Værdi betydeligt. Pastor Kelstrup svarede med en Skrivelse, hvori han gjorde opmærksom paa, at Jørgen Hansen ikke var en tilfældig Haandværker, men havde udført Dekorationer i Ribe Domkirke. Han havde malet nye og restaureret gamle Altertavler, hvis Stil svarede til Brøndum Kirkes Altertavle. Desuden gjorde Kelstrup opmærksom paa, at Jørgen Hansen var uddannet paa Akademiet, og at Menigheden og ikke Staten havde bekostet Restaureringen.

Døbefonten.

Døbefonten er meget smuk. Den er tilhugget af grovkornet, graa Granit. Dens Højde er 87,5 cm; Kummens ydre Diameter er ca. 72 cm, dens indre Diameter er ca. 62 cm. Det er altsaa en stor Font.

Paa Kummens Yderside findes en Rundstav, som tre Steder løber ud i en Række Palmetter, der atter knyttes til den ved en halvrund Løkke. Da samme Ornament, dog uden Løkke, findes paa den tidligere omtalte Vinduesdæksten i Taarnets Nordmur, har man her et afgjort Indicium for, at Kirke og Font er samhörige. Palmetter og Liljer findes paa Tympana og Vinduesoverliggerne i flere af Egnens Kirker, og Palmetten synes at kunne føres tilbage til Ribe Domkirke. Fontens Fodstykke er forneden firkantet og har Hjørneblade.

Paa Kummens Kant er indhugget fire Runer og fire Indvielseskors. Runeindskriften blev først kendt 1841 og lyder læst henholdsvis fra højre og venstre:

	+a+s+æ+r	(Asær—Asser)
eller	+r+a+s+æ	(Rasæ—Rase).

Man maa antage, at det er Navnet paa Fontens Mester.

Ud fra Runeindskriften sætter L. F. A. Wimmer Fontens Tilblivelse til omkring 1150; men Museumsdirektør Mackeprang hævder, at som Dateringsmiddel har Runeindskrifterne ingen eller i bedste Fald kun meget tvivlsom Værdi. Man maa sætte Alderen ud fra arkæologisk Vurdering. Ud fra denne Vurdering mener Lis Jacobsen og Molkte, at Fonten stammer fra omkring 1200.

Ved Indgangen til Sakristiet fra Koret er indsat en Mindetavle af Jern over Pastor Klagenberg. Paa Mindetavlen staar:

Denne Sten minder Brøndum Menighed om dens nu sal. 30dive Aars Sogne-Præst Hr. Albert Christopher Klagenberg, Hvis Legeme gjemmes Her paa Kirkens østre Ende. Han var fød i Hamburg 1712 Kaldet Præst for Brøndum og Nebel 1746 Kom i Ægteskab med Jomfr. Christiane Maria Endorph 1747 Hvilket Ægteskab Gud velsignede med 7 Sønner og 5 Døttre. 6 Sønner og 3 Døtre

hvile med deres Fader. Den ene Søn 2de Døttre leve endnu og med den sørgende Moder Savne den Mand og Fader som døde her i Præstegaarden de. 8de Martii 1776.

I Skibet er ophængt et Linieskib, hvorpaa der staar: Et Linieskib skænket af Ditlev Møller, Søn af Præst ved Kirken C. C. Møller.

Orglet og Lysekronerne er anskaffet i 1903. I Efteraaret 1916 modtog Kirken som Gave fra Sognets Kvindeforening et smukt Tæppe til at lægge inden for Alterrundingen samt to tilsvarende mindre Tæpper til at lægge foran Alteret Samtlige Tæpper var broderede af Kvindekredsen, og Hovedtæppets Motiv er Verslignierne:

Du det ser, jeg har i Sinde
Rosenkrans om Kors at vinde;
giv dertil mig Mod og Held.

I Efteraaret 1917 modtog Kirken som Gave fra Kvindeforeningen en femarmet Messinglysestage til Alteret.

Efter Restaureringen i 1927 opsattes i Skibet to store Tavler. Paa den ene staar Uddrag af Kirkens Historie; paa den anden staar Navnene paa de Præster, der har været ved Kirken.

Lige ud for Taarnet laa tidligere paa Brøndum Kirkegaard to meget smukke Ligsten, den ene over Hans Hansen, Spangsbjerg Mølle, og dennes Hustru, den anden over deres Søn. Disse Ligsten er nu opstillede inde i Vaabehuset. Paa Stenene har staaet følgende Indskrifter, som dog nu for en Del er udslidte:

»Denne Sten bedækker det Dødelige af den hæderlige Mand
Hans Hansen,

som er født udi Spangsbjerg Mølle den 6te Novbr. 1755, og hans dydelskende Hustru Ingeborg Nielsdatter, som er født paa Sønderris den 7. Oktbr. 1755, hun døde den 15. August 1786, han døde den 16 Maj 1792, avlede tilsammen en Søn og en Datter.

Saa kort som disse To tilsammen levede
Saa rent saa ømt de og hinanden elskede

Et godt Navn er bedre end en god Salme, og Dødens Dag er bedre end Fødselens Dag. Prædikerens Bog 7. Kap. 1ste Vers.«

Paa den anden Sten staar:

»Under denne Sten hviler til en glædelig Opstandelse det Dødelige af det forhen i Livet elskede Guds Barn

Sal. Hans Hansen,

født udi Spangsbjerg Mølle d 8. Aug. 1786, døde d. 14. Marts 1791.

Hvil du Fromme, ingensinde
glemme vi dit skjøne Minde.

Tidlig du gik fra os her,

Ak, du var os alle kjær.

Lev nu salig i Guds Rige.

Hvil i Fred til hist igen

Vi dig see i bedre Hjem.

Her vi dig Farvel nu siger

Ægtefælle, Fader, Ven,

Vi dig see i Himmelen.

Hvad for os du kære var

Vi ej Ord at takke har.

Hæder følge med dit Minde.

Paa Kirkegaarden laa tidligere lige Nord for Sakristiet to store Ligsten. Ogsaa disse er nu anbragt i Vaabehuset. Den ene Sten er over Herredsfoged Christen Andersen Bygum og hans Hustru; den anden er over deres Søn, der efter Folks Fortælling skal være omkommet ved et Ulykkestilfælde, idet han paa en Ridetur i Marken skal være faldet af Hesten og brækket Halsen. Indskrifterne er nu omtrent udslidt. Paa den ene Sten staar der:

»Herunder hviler i Herren den højagtede og velfornemme Mand,
Christen Andersen Bygum,

fordum Herredsfoged i Skads Herred, som saligen hensov den 29. Juli 1734 udi hans Alders 66 Aar, herhos hans kjære Hustru, ærlige Gud og Dyd elskende Matrone, Kristine Mathisdatter, som saaligen hensov den.....udi hendes Alders.....Aar.

De levede tilsammen i et kærligt Ægteskab i 36 Aar, avlede med hinanden 6 Børn, 5 Sønner og 1 Datter, hvoraf de 3 Sønner og 1 Datter saligen udi Herren forhen er hensovede. Gud give dem en glædelig ærefuld Opstandelse. Jeg min Fader, og han skal opvække mig af Jorden.«

Paa den anden Sten er der et Billede af en Mand til Hest uden Hoved, hvilket peger paa Troværdigheden af ovenstaaende Fortælling. Gravskriften lyder:

»Den Blomstrendes Æreskrone naar man retfærdig vandrer betragter da den nu hos Gud salige Jens An(dersen) Bygum barnefødt i Aastrup Anno 1711 hastig døde paa Marken imellem d. 30. og 31. Jannar 1733 i sit blomstrende Aar, som var det 22de i hans Levetid. Den unge sine Blade matte fælde og til Hvile lægge sig under denne Sten, hvis Ære dog skal være hisset uforgængelig; vi hans Støv og Aske ære, indtil vi samles med vor Frelser kære i hans Himmerig. Tænk paa mig min Gud til det bedste.

Nehemias Bog 13. Kapitel 31. Vers.

De retfærdige skal være til evig Ihukommelse.«

Gravstenene er af belgisk Marmor; man ser paa dem symbolske Billeder af Døden og Forkrænkeli gheden, omkredsede af Blomsterornamenter. De hører til de smukkeste og bedst forarbejdede Ligsten fra den Tid, saa de har sikkert kostet mange Penge. Og dog har de efterlevende ikke kunnet overkomme at indhugge Moderens Dødsdag og Dødsaar paa Stenen.

I Aaret 1859 blev Gulvet i Gangen i Skibet lagt af Brædder i Stedet for som hidtil af Mursten. Ved denne Lejlighed blev en meget stor Ligsten — uden Indskrift — der laa midt i Gangen og udfyldte dens hele Bredde — lidt neden for Prædikestolen — borttaget. Ved en Udgravning, der blev foretaget den 23. August i Pastor C. C. Müllers Nærværelse, fandtes Levninger af to Ligkister, der havde staaet ved Siden af hinanden. Det viste sig, at der tidligere havde

været gravet der, idet Levninger af Kisterne og Ben fandtes hist og her imellem Jord, Sand og Grus. Den søndre Kiste havde været enkelt og af Egetræ. Ved denne fandtes tre Jernhaandgreb. Der fandtes ligeledes nogle Ben og Hjerneskillen, og paa denne var der endnu en Del Haar. Den nordre Kiste havde været dobbelt og af Fyrretræ. Ved denne fandtes 7 Jernhaandgreb ikke saa lidt større end de tre ovennævnte. Ogsaa her fandtes Hjerneskillen og nogle andre Ben.

Da det af gamle Optegnelser fremgaar, at Hr. Jørgen Pedersen, der døde i Ribe den 9. August 1585, ligger begravet i Kirken, er det formodentlig hans Grav og maaske hans Hustrus, saaledes at han har været nedsat til den nordre Side, hun til den søndre.

Alle de fundne Levninger blev optaget, og Benene, Stykkerne af Kisterne samt Jernhaandgrebene og nogle Jernspanter, der havde været anbragt paa Kisterne, blev nedlagt paa Kirkegaarden i en Grav, der blev opkastet lige Øst for Koret ved Foden af Højen og ved Siden af en Grav, hvori formodentlig Hr. Albert Christopher Klagenberg er begravet. Graven blev dækket med Græstørv og omgivet med en enkelt Række store, gamle Mursten, der tildels var fundet i Begravelsen inde i Kirken. Ingen af disse Grave ses mere.

Paa Kirkegaarden findes lige Øst for Korrundingen en Kæmpehøj, som efter Professor Magnus-Petersens Mening er ca. 4000 Aar gammel. Den var tidligere bevokset med høje Naaetræer; men disse er nu fældet, og Højen er bevokset med Græs. Den er fredet.

I 1933 blev Kirken selvejende.

Kilder: Brøndum Præstegaards Arkiv — Forskellige Skrifter paa Nationalmuseets 2. Afdeling — Beskrivelser af Kirken af Helms og Uldall — Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte — Lis Jacobsen og Moltke: Danmarks Runcindskrifter.